

МАТЕРІАЛИ ДО БІОГРАФІЇ І.І. ТЕРЕНОЖКІНА В АРХІВНИХ ЗБІРКАХ УКРАЇНИ

Сасенко В.М.

Державний історико-культурний заповідник «Межибіж» (м. Хмельницький)

Відомий вчений-аграрій Іван Іванович Тереножкін (1900–1974) досліджував проблематику покращення пасовищ у степових і напівпустельних зонах, пасовищну дигресію та засоби наступного відновлення рослинності у Нижньому Поволжі, агротехніку вирощування кормових культур.

Він народився у м. Ніколаєвську Самарської губернії, в родині, яка належала до дрібного купецтва, – батько займався торгівлею книжками. Був мобілізований до Червоної Армії, служив у 1919–1921 рр. у військових формуваннях Уральського, а у 1921–1923 рр. – «Румунського» фронтів.

Після революції в Поволжі з голодних Москви та Петрограда переїздила наукова інтелігенція, і це дозволило створити у краї середовище для дослідів, відкритих для різних соціальних верств. Такі студії спочатку проводилися у руслі популярного тоді «мироведення», а потім завдяки державній лінії розвитку краєзнавства. Іван разом з двома своїми братами бере участь у археологічних розвідках та розкопках, що проводив місцевий музей. Відомі ботанічні збори І.І. Тереножкіна 1928 р., він залишається одним з основних колекторів сучасного гербарію Самарського історико-краєзнавчого музею.

До війни Вчений працював у Сталінградській обласній дослідній станції з тваринництва, а потім – старшим науковим співробітником у відділі кормових культур НДІ сільського господарства південного сходу в Саратові.

Деякі матеріали, що стосуються біографії та діяльності Івана Івановича, збереглися у особистому архіві його брата, визначного археолога Олексія Івановича Тереножкіна (1907–1981), засновника сучасної школи скіфознавства в Україні. О.І. Тереножкін навчався й працював спочатку в Москві, потім у Середній Азії, а у 1948 р. переїхав до Києва, де протягом тридцяти років очолював скіфо-античний відділ Інституту археології. На сьогодні його архів виявився розділеним на три великі частини, одна з яких продовжує зберігатися у сімейному архіві Тереножкіних-Іллінських, а інші потрапили до наукового архіву ІА НАНУ та до фондів історико-культурного заповідника «Чигирин». Матеріали, що стосуються біографії І.І. Тереножкіна, представлені його листами до брата, іншою сімейною перепискою, фотоматеріалами, окремими відбитками статей з дарчими надписами. Хронологічно перші два листи відносяться до початку 1930 р., коли Олексія виключили з МДУ за «приховування соціального походження», Іван повідомляє про перебіг подій та дає йому поради. Їх мати також на той час була позбавлена виборчих прав.

У період Великої Вітчизняної війни І.І. Тереножкін знаходився на військовій службі, відповідав за стан трав'яного покриття аеродромів. Збереглися 48 його листів, написаних у 1942–1945 рр. до брата, – Олексій Іванович теж був на фронті. Військова цензура обмежувала тематику переписки і, окрім іншого, І.І. Тереножкін пише про години дозвілля – що прочитав, як купив скрипку і навчився на ній грати. Викликають посмішку спроби

повідомляти, куди вже дійшла його частина, на зразок: «В скором времени, возможно, буду иметь случай поклониться местам, где жил и учился небезызвестный тебе Николай Васильевич. Надо сказать, что в живых я его не застану – много воды утекло с тех пор!» – певно, що мова йде про М.В. Гоголя та Полтавщину.

Представник школи О.І. Тереножкіна Н.О. Гаврилюк знайомилася з роботами І.І. Тереножкіна, коли займалася питаннями палеоекології. Вона пише, що вчений був перед війною репресований за свої наукові погляди, його праці видалені з бібліотек і помер він «у тюрмі», посилаючись ніби-то на розповіді самого Олексія Івановича [1, с. 507]. Втім, це викликає сумніви та потребує перевірки. Вступаючи 1943 р. до партії, І.І. Тереножкін пише у листі, що мав лише одну «пляму» в біографії – торгівельну діяльність батька, після війни ж у відомій мені бібліографії публікації відсутні лише за 1952–1953 рр. Точно відомо, що не стало Івана Івановича 22 березня 1974 р., зокрема, О.І. Тереножкін у щоденнику записав, що дізнавшись про хворобу брата, вилетів до Саратова, але вже не застав його живим.

Як видно з листування початку 1970-х рр., вчений в останні роки життя, незважаючи на хвороби, захоплювався живописом, краєзнавчими розвідками – перебігом пугачовського повстання на Іргізі, золотоординськими старожитностями. Він вивчає ілюстрований акварельними малюнками рукопис з Саратовського краєзнавчого музею «Обозрение Саратовской губернии в статистическом отношении», атрибутувавши авторство як належне відомому географу К.І. Арсеньєву.

У бібліотеці та особистому архіві О.І. Тереножкіна є наступні публікації його брата з дарчими інскриптами:

1. *Тереножкин И. И.* О влиянии пожаров на растительность полупустыни / И. И. Тереножкин // *Природа* – 1936. – № 9. – С. 45–59.
2. *Тереножкин И. И.* Голубая люцерна волго-ахтубинская / И. И. Тереножкин. – Сталинград, 1941. – 24 с.
3. *Тереножкин И. И.* Пастбища Сталинградской области / И. И. Тереножкин. – Сталинград, 1947. – 58 с.
4. *Тереножкин И. И.* К вопросу о коренном улучшении полупустынных пастбищ / И. И. Тереножкин // *Научные труды Сталинградской опытной станции по животноводству*. – Сталинград, 1948. – С. 97–131.
5. *Тереножкин И. И.* Улучшение и использование пастбищ Сталинградской области / И. И. Тереножкин. – Сталинград, 1951. – 71 с.
6. *Тереножкин И. И.* Вопросы улучшения кормовой базы в степной, полупустынной и пустынной зонах СССР / И. И. Тереножкин // *Пустыни СССР и их освоение*. – М.–Л., 1954. – Вып. 2.

З іншої бібліографії праць І.І. Тереножкіна можна навести:

1. *Тереножкин И. И.* Скотобой, его роль и значение для пастбищного хозяйства в сухо-степных и полупустынных районах Нижнего Поволжья / И. И. Тереножкин // *Советская ботаника*. – 1934. – № 4. – С. 42–61.
2. *Тереножкин И. И.* О состоянии полупустынных пастбищ / И. И. Тереножкин // *Сталинградский край*. – 1934. – № 1. – С. 56–63.
3. *Тереножкин И. И.* Пастбища и сенокосы / И. И. Тереножкин, П. И. Анфигентов. – Сталинград, 1937. – 69 с.
4. *Тереножкин И. И.* Дикорастущие пастбищные и сенокосные травы

Сталинградской области / И. И. Тереножкин. – Сталинград, 1937. – 88 с.

5. *Тереножкин И. И.* Растительность : очерк об основных растительных зонах Сталинградской области / И. И. Тереножкин. – Сталинград, 1941. – 120 с.

6. *Тереножкин И. И.* О вегетации некоторых растений под Сталинградом в январе 1948 г. / И. И. Тереножкин // Природа. – 1948. – № 10. – С. 70–71.

7. *Тереножкин И. И.* Кормовой арбуз / И. И. Тереножкин. – Сталинград, 1949. – 20 с.

8. *Тереножкин И. И.* Растительность и кормовая база Волго-Донского междуречья и пути их улучшения / И. И. Тереножкин // Вопросы улучшения кормовой базы в степной, полупустынной и пустынной зонах СССР. – М.-Л., 1954. – С. 108–121.

9. *Тереножкин И. И.* Как улучшить пастбища и сенокосы на Юго-Востоке / И. И. Тереножкин. – Саратов : кн. изд-во, 1955. – 70 с.

10. *Тереножкин И. И.* Улучшение пастбищ в районах сухой степи и полупустыни / И. И. Тереножкин // Бюл. науч.-техн. информ. / НИИСХ Юго-Востока. – 1956. – № 1. – С. 38–40.

11. *Тереножкин И. И.* О выращивании кормовых культур в Заволжье / И. И. Тереножкин // Передовой опыт в сельском и лесном хозяйстве : бюллетень. – Саратов, 1957. – Вып. 3 (нояб.). – С. 24–26.

12. *Тереножкин И. И.* Создание прочной кормовой базы / И. И. Тереножкин, Ф. И. Филатов, А. А. Павленко // Система агротехнических, зоотехнических и организационных мероприятий по увеличению производства сельскохозяйственной продукции со 100 га сельскохозяйственных угодий в колхозах и совхозах зоны Юго-Востока. – Саратов, 1957. – С. 260–285.

13. *Тереножкин И. И.* Об улучшении пастбищ полупустынной и каштановой зон Заволжья / И. И. Тереножкин // Сел. хоз-во Поволжья. – 1958. – № 2. – С. 61–65.

14. *Тереножкин И. И.* Пути улучшения полупустынных и сухостепных пастбищ Юго-Востока / И. И. Тереножкин // Вопросы возделывания и использования кукурузы и других кормовых культур : тр. НИИСХ Юго-Востока. – Саратов, 1958. – С. 90–95.

15. *Тереножкин И. И.* Улучшение пастбищ на солонцово-комплексных почвах в районах освоения целинных и залежных земель Юго-Востока / И. И. Тереножкин // Организация производства кормов. – М., 1959. – С. 201–212.

16. *Тереножкин И. И.* Улучшение пастбищ на солонцовых почвах в полупустынной и каштановой зонах Юго-Востока / И. И. Тереножкин // Сел. хоз-во Поволжья. – 1959. – № 8. – С. 26–30.

17. *Тереножкин И. И.* Пути улучшения пастбищ в полупустынной и каштановой зонах Юго-Востока / И. И. Тереножкин // Организация кормопроизводства по зонам СССР. – М., 1960. – С. 124–129.

18. *Тереножкин И. И.* Кормовая база / И. И. Тереножкин, Ф. И. Филатов, А. А. Павленко // Система ведения сельского хозяйства на Юго-Востоке. – М., 1960. – С. 259–285.

19. *Тереножкин И. И.* Луга и пастбища юго-востока / И. И. Тереножкин. – Саратов, 1966. – 170 с.

20. *Тереножкин И. И.* Нужны ли полевые опыты? / И. И. Тереножкин, В. А. Давыдов // Вестн. с.-х. науки. – 1968. – № 10. – С. 139–141.

21. *Тереножкин И. И.* Путь ученого [до биографії Г. К. Мейстера. 1873–1943рр.] / И. И. Тереножкин, А. І. Марушев, В. А. Крупнов // Степ. простори. – 1973. – № 7. – С. 25.

22. *Тереножкин И. И.* Начало [про А. І. Стебута] / И. И. Тереножкин, Ю. Преображенский // Жизнь в науке : очерки о саратовских селекционерах. – Саратов, 1979. – С. 9–32.

Джерела та література

Гаврилюк Н. А. Сто лет полета / Н. А. Гаврилюк // АДУ 2005–2007. – К., 2007. – С. 504–508.